

УДК 342.7

ДАХНО О.Ю.

СПЕЦИФІКА ПРАВОМІРНОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ РІВНОПРАВ'Я ТА САМОВИЗНАЧЕННЯ НАРОДІВ У СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ РЕАЛІЯХ

У статті проаналізовано юридичну природу основних принципів міжнародного права – територіальної цілісності держав та рівноправ'я і самовизначення народів. У межах роботи автором проведено аналіз співвідношення цих двох основоположних принципів міжнародного права у проекції до сучасних українських реалій – військових подій на Сході України та анексії АР Крим Російською Федерацією. Оперуючи аргументами, обґрунтовано чому в Україні реалізація права на самовизначення народу не є застосовуваним принципом, а його використання суперечить територіальній цілісності держави.

Ключові слова: *принцип територіальної цілісності, принцип рівноправ'я і самовизначення народів, анексія Криму, операція об'єднаних сил, агресія Росії.*

В статті проаналізована юридическая природа основных принципов международного права – территориальной целостности государств и равноправия и самоопределения народов. В рамках работы автором проведен анализ соотношения этих двух основополагающих принципов международного права в их проекции в современных украинских реалиях – военных событий на Востоке Украины и аннексии АР Крым Российской Федерацией. Опираясь на аргументы, обосновано то, почему в случае Украины реализация права на самоопределение народа не является целесообразно применяемым принципом, а его применение противоречит территориальной целостности государства.

Ключевые слова: *принцип территориальной целостности, принцип равноправия и самоопределения народов, аннексия Крыма, операция объединенных сил, агрессия России.*

The legal nature of the principles of the states' territorial integrity and the right to self-determination of peoples analyzed in the article. The author analyzes the correlation of these two fundamental principles of international law in the modern Ukrainian reality – military events in the east of Ukraine and the annexation of Crimea by the Russian Federation. Using arguments, the author explain why in Ukrainian case the realization of the right to self-determination of the people is not reasonably applicable and contradicts the territorial integrity of the state.

Key words: *principle of territorial integrity, principle of equality and self-determination of peoples, annexation of the Crimea, operation of the united forces, aggression of Russia.*

Вступ. У сучасному глобалізованому світі, особливо на євразійському континенті, в останні кілька десятиліть зростають тенденції сепарації окремих територій, на яких компактно проживають окремі етноси чи народи. У правовому полі можливість таких сепаратистських інтересів передбачена одним із зобов'язань, що впливають з імперативних принципів міжнародного права (іменуються *erga omnes*) – принцип рівноправ'я і самовизначення народів. Проте на сучасному етапі за широкого розповсюдження застосування цього принципу, більшість демократичних держав зіткнулися з проблемою суперечності цього принципу іншому імперативному принципу міжнародного права – територіальній цілісності держав, який закріплений у низці міжнародних нормативно-правових актів.

© ДАХНО О.Ю. – студент (Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка)

У світлі останніх подій, що становлять порушення національної безпеки та територіальної цілісності України, актуальності набуває саме питання співвідношення двох імперативних принципів міжнародного права та визначення сфери застосування кожного з них.

Постановка завдання. Мета статті – проаналізувати співвідношення принципів територіальної цілісності держави, рівноправ'я і самовизначення народів у контексті сучасних українських реалій (анексії АР Крим та ООС).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правова природа принципу рівноправ'я і самовизначення народів стала предметом дослідження низки вітчизняних та іноземних дослідників, зокрема А.Х. Абашидзе, М.О. Баймуратова, Ю.Г. Барсегової, О.Р. Дашковської, О.В. Задорожного, О.А. Клименко, П.О. Рабіновича, Б.Ю. Чернікова, Т.Я. Харбієва, Б. Харахаш та інших. Сутність та значення принципу територіальної цілісності стало предметом глибинних досліджень І.І. Лукашука, Г.І. Тункіна, Р.А. Каламкар'яна, М. Андерса, Е. Мілано, О. Абдельхаміда, А. Кассезе, Дж. Кастеліно, В. Прескота та інших. Окрему категорію досліджень формують наукові розвідки, присвячені питанню співвідношення принципів територіальної цілісності держави, рівноправ'я і самовизначення народів, серед яких можемо виділити праці М.О. Баймуратова, М.В. Буроменського, В.М. Лісіцина, О.В. Задорожного, О.В. Кирилюк, О.О. Мережко, В.І. Муравйова та інші.

Виклад основного матеріалу. Принцип територіальної цілісності є основою сучасної системи міжнародного права, фундаментом якого, безсумнівно, є державні території та суверенітет. Концепція територіальної цілісності виникла як основний принцип міжнародного права і закріпилася протягом XIX століття. У Статуті Організації Об'єднаних Націй раціонально визначено, що захист територіальної цілісності є ключовим компонентом заборони застосування сили, як це передбачено в пункті 4 статті 4: «Усі члени утримуються у своїх міжнародних відносинах від погрози або застосування сили проти територіальної цілісності або політичної незалежності будь-якої держави або будь-яким іншим способом, несумісним із цілями Організації Об'єднаних Націй» [1].

Сутність принципу територіальної цілісності держави виражається через захист територіальної цілісності, який гарантує тривале існування держави у межах своїх кордонів. Так, однібічні зміни території шляхом жорстких дій третіх держав інтерпретуються як порушення міжнародного права. Принцип територіальної цілісності захищає суверенну державу від усіх видів порушень своєї території. Він охоплює заборону вчинення неправомірних дій прямого фізичного впливу на територію іншої держави, а також заборону реалізації суверенних актів, які одна держава здійснює на території іншої [2, р. 283].

До того ж концепція територіальної цілісності захищає більше ніж просто від зміни кордонів між державами. Майже у всіх правових документах територіальна цілісність кордонів доповнюється поняттям політичної незалежності. Територію визнано більше ніж просто необхідною вимогою державності. Міжнародне право тісно пов'язує територіальну цілісність та політичну незалежність, оскільки територія визнається просторовою структурою та необхідною умовою реалізації політичної незалежності. Раціонально погодитись із позицією М. Шоу, що «концепція територіального суверенітету безпосередньо пов'язана з природою влади, яку здійснює держава на своїй території. У міжнародному праві ідеї території і суверенітету є нерозривно пов'язаними, оскільки територія є географічним простором, стосовно якого суверенітет чи суверенні права може бути реалізовано. Територіальний суверенітет проявляється як права і повноваження, що зосереджені на певній території. Територіальний суверенітет став основою сучасного міжнародного права» [3, р. 65]. Так, державна територія є простором, на який розповсюджується вся повнота влади та суверенітету певної держави, територіальні межі яких визначено міжнародними угодами про державні кордони, тобто територія є ексклюзивною зоною, в якій політична незалежність держави може знайти своє вираження і куди іноземні уряди принципово не можуть втручатися [4, р. 8]. Як наслідок, територіальна цілісність вимагає більшого, ніж захист від постійних змін кордонів, вона вимагає захисту від будь-якого втручання на територію держави ззовні.

В останні кілька десятиріч принцип територіальної цілісності затьмарюється активним використанням іншого основоположного принципу міжнародного права – рівноправ'я та самовизначення народів. Окремі етноси та народи, що проживають компактними групами в межах територій сучасних суверенних держав, використовують цей принцип в інтересах посилення своєї автономії та відцентровості від державної влади з подальшим виокремленням в нові, дрібніші держави. Основними причинами використання принципу рівноправ'я і самовизначення народів є історичні, релігійні, мовні та інші відмінності між певним етносом та нацією у державі (Нагірний Карабах, Шотландія тощо). Однак в окремих випадках, використання цього принципу

виходить за межі правового поля і здорового глузду, порушуючи основи територіальної цілісності та належного функціонування державного апарату окремих держав (Країна Басків в Іспанії, АРК в Україні, Північний Кіпр та інші).

Принцип рівноправ'я та самовизначення народів є похідним елементом теорії лібералізму, який отримав своє правове обґрунтування та документальне закріплення в основоположних документах сучасної міжнародної системи – Статуті ООН, Декларації про принципи міжнародного права 1970 року, Міжнародних пактах про громадянські та політичні й економічні, соціальні і культурні права, Гельсінському заключному Акті 1975 р., Декларації про права корінних народів 2007 р., низці документів ОБСЄ. Варто зазначити, що принцип рівноправ'я і самовизначення народів усяди закріплюється на рівні з принципом територіальної цілісності держав.

Незважаючи на такий широкий діапазон договірної бази, в якій закріплений принцип рівноправ'я і самовизначення, на практиці народам та етносам, які реалізують власне право на самовизначення, доводиться виборювати своє право зброєю та іншими засобами. Варто зазначити, що всі основні принципи міжнародного права взаємопов'язані, тому реалізація одного з них не має суперечити іншому. У цьому контексті, як раціонально підкреслює О.В. Задорожній, «важливий елемент нормативного принципу самовизначення народів – заборона його застосування проти територіальної цілісності держави» [5, с. 336]. Так, «при реалізації принципу самовизначення народів необхідно пам'ятати, що всі основні принципи міжнародного права взаємопов'язані і його здійснення не має завдавати шкоди територіальній цілісності держав» [6, с. 317].

Проаналізуємо ситуацію, що мала місце у разі відокремлення АР Крим від України. Так, звернемо увагу на ті аспекти, відповідно до яких було порушено норми міжнародного права та Конституції України. Ст. 73 Конституції України закріпила єдине допустиме правило – «питання про зміну територіальної цілісності вирішуються суто всеукраїнським референдумом» [7, с. 141]. Так, ситуація, що мала місце на території Автономної Республіки Крим 16 березня 2014 р., суперечить цій основній нормі Конституції, а тому вже на основі цього факту кримський референдум варто визначити неконституційним, оскільки він проводився на місцевому рівні.

Процедура проведення самого референдуму також викликає низку суперечок, які вказують на його нелегітимність. Рішенню про проведення референдуму передувало прийняття Постановою Верховної Ради АР Крим «Декларації про незалежність Автономної Республіки Крим та м. Севастополя». Конституційний Суд України, розглянувши звернення виконувача обов'язків Президента України, Голови Верховної Ради України щодо відповідності Конституції України до Постанови Верховної Ради Автономної Республіки Крим «Про Декларацію про незалежність Автономної Республіки Крим та міста Севастополя», дійшов таких висновків: 1) Верховна Рада АРК, прийнявши постанову №1727-6/14 від 11 березня 2014 р. «Про Декларацію про незалежність Автономної Республіки Крим і міста Севастополя» вийшла за межі своїх повноважень, визначених у ст. 85 Конституції України та порушила положення ст. 73 Конституції України; 2) прийняття такої Декларації про незалежність, прийнятої депутатами Верховної Ради автономної Республіки Крим та депутатами Севастопольської міської ради не належить до компетенції та суперечить статтям 2, 8, 132, 133, 134, 137, 138, ч. 2 ст. 135 Конституції України. Висновком рішенням Конституційного Суду України постановлено: «Визнати такою, що не відповідає Конституції України (є неконституційною), Постанову Верховної Ради Автономної Республіки Крим «Про Декларацію про незалежність Автономної Республіки Крим і міста Севастополя» [8, с. 776]. Взявши за основу це рішення Конституційного Суду, Верховна Рада України 15 березня 2014 р. прийняла Постанову «Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради Автономної Республіки Крим» [9, с. 324], що мало б стати основою для відміни проведення «кримського референдуму».

Ще одним фактом порушення правил проведення референдуму є активна участь у його проведенні іншої держави – Російської Федерації. Пунктом 4 ст. 2 Статуту ООН заборонено застосування сили або погрози силою проти територіальної цілісності та незалежності держави. Присутність російських військовослужбовців на території Криму в день проведення референдуму є ознакою порушення принципу вільних виборів. Більше того, міжнародні стандарти передбачають заборону військового впливу від опозиційних сторін під час голосування на референдумі та підтримки нейтралітету місцевою владою [10]. Однак 16 березня 2014 р. на території АР Крим обидва ці принципи були явно порушені.

Сучасна практика проведення референдумів вимагає дотримання чітко встановлених стандартів до процедури. На міжнародному рівні принцип вільного вибору (як основи проведення референдумів) закріплений у ст. 3 Першого Протоколу до Конвенції про захист прав людини

й основоположних свобод (1950 р.) [11] та у ст. 25 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (1966 р.) [12].

Венеціанська комісія не визнала результатів «референдуму» в АР Крим, підкресливши, що він порушує Конституцію України й базові міжнародні принципи територіальної цілісності та суверенітету суб'єктів міжнародного права [13]. Основними стандартами легітимного референдуму вважаються принципи вільних виборів (свобода, конфіденційність голосування особи, рівність, універсальність виборів). Додаткові вимоги до процедури проведення референдумів встановлено в Кодексі належної практики проведення референдумів від 2007 р. [10]: практика змістовного формулювання питань під час референдуму (питання, яке виноситься на референдум, має бути чітко сформульованим, не має передбачати подвійного змісту, вводити в оману тих, хто голосує, зміст має викладатись таким чином, що вибір стояв між варіантами відповіді «так» чи «ні», на голосування має виноситься лише одне чітке питання). В Автономній Республіці Крим ці принципи було порушено, оскільки в бланку голосування було наведено одразу 2 питання, одне з яких передбачало пропозицію відновити Конституцію Криму 1992 р., без конкретизації того, яку саме, оскільки у цей рік було прийнято одразу дві Конституції Криму, що відрізнялися за своїм змістом. Більше того, за вимогами Кодексу Венеціанської комісії, для визнання референдуму легітимним необхідно, щоб він відбувався на основі відповідного закону, а на виборчих дільницях мають бути присутніми національні та міжнародні спостерігачі. Обидві ці вимоги було абсолютно проігноровано кримською владою під час проведення процедури референдуму 16 березня 2014 року.

Аналогічна ситуація та комплекс порушень спостерігається в Луганській та Донецькій областях під час проголошення незалежності та формування державності, так званих ДНР та ЛНР. Самопроголошення незалежності цих регіонів хоч і відбувалось відповідно до вимог міжнародного права шляхом референдумів, однак сама процедура проведення не відповідала вимогам і стандартам проведення референдуму. Як і у випадку з АР Крим, на Сході України референдуми проводились із порушенням вимог Конституції України, в умовах присутності військових сил Російської Федерації та відсутності національних та міжнародних спостерігачів. Питання, яке було винесене на референдум у Донецькій Народній Республіці, звучить так: «Чи підтримуєте Ви Акт про державну самостійність Донецької Народної Республіки?». Тобто питання було сформульоване так, що про від'єднання ДНР мови не йшлося, а лише про народну підтримку певного незаконного правового акту. Громадський контроль за проведенням референдуму здійснювали журналісти республіки та Російської Федерації. Більше того, організатори референдумів у ДНР та ЛНР не мали доступу до офіційного реєстру виборців, тому можна стверджувати, що мало місце порушення принципу справедливого голосування та підрахунку голосів у співвідношенні до всієї кількості виборців. Якщо говорити про територіальне поширення референдуму, то він проводився суто серед населених пунктів, які контролюються федералістами ДНР та ЛНР. Найбільш цікавим є той факт, що Російська Федерація активно долучилась до процедури проведення цих неконституційних референдумів, оскільки у великих містах (Москві, Сочі, Ростові-на-Дону та Санкт-Петербурзі) діяли виборчі дільниці, на яких могли проголосувати громадяни України з реєстрацією за місцем проживання в Донецькій чи Луганській областях, які мали право зробити вибір на копії (не оригіналі!) офіційного бюлетеня. Априорі це було досить не раціонально, оскільки голоси, що було проставлено за межами регіону, не впливали на «офіційні» результати референдуму, а були лише вираженням підтримки цієї ініціативи українців, що перебувають за кордоном. Процедура голосування також неодноразово порушувалась: у деяких містах роботу виборчих дільниць було продовжено до 23:00 (замість звичайного часу 8:00–20:00), деякі дільниці було завчасного закрито з міркувань безпеки, в деяких округах референдум почався достроково з причини «вірогідного загострення політичної ситуації», жителі Маріуполя голосували за списками шкіл, у яких вони голосували на попередніх всеукраїнських виборах. У Луганській Народній Республіці (ЛНР) за акт про незалежність проголосували 96,2% взяли участь у голосуванні (1,37 млн. осіб), у ДНР – 89,7% (2,25 млн. осіб) [14], однак процедура підрахунку голосів та формування виборчих комісій і досі залишається таємницею. Таким чином, процедуру проведення референдумів у Донецькій та Луганській Народних Республіках було порушено масштабніше, в порівнянні до Кримського референдуму, оскільки мало місце ще більше процесуальних порушень.

Розглядаючи питання реалізації права на самовизначення народу на території України, варто говорити про зловживання цим принципом, при цьому порушуючи принцип територіальної цілісності України. У цьому контексті раціонально підсумувати, що реалізація права народу на самовизначення не має суперечити Конституції України, має відбуватись із вимогами міжна-

родних правил та процедур проведення референдумів, а також має відповідати інтересам усього народу України, а не окремої її частини. Так, ці референдуми доцільно проводити на національному рівні, або за згодою з центральною владою України, за аналогом проведення Шотландського референдуму.

Висновки. Таким чином, позиція самопроголошених республік ДНР та ЛНР, а також влади АР Крим, які наголошують на своїй незалежності, здобутій у межах проведення нелегітимних референдумів, проведених із порушенням норм міжнародного права та положень Конституції України є досить сумнівною. Так, у контексті української реальності окремі групи людей, зловживаючи міжнародним принципом рівноправ'я та самовизначення народів, керуючись власними корисливими цілями, порушили один з основних міжнародних принципів – територіальної цілісності. Низка аргументів, наведених автором у цій роботі, свідчать про те, що процедуру проведення референдумів було неодноразово порушено, тому результати не можуть вважатися легітимними.

Список використаних джерел:

1. Устав ООН. Офіційний сайт ООН. URL: <http://www.un.org/ru/charter-united-nations/>
2. J. Delbrück R. Wolfrum, *Völkerrecht*, 2nd ed. 2002, Vol. I/3, 793 p.
3. Shaw M. N. Territory in International Law. *Netherlands Yearbook of International Law*. 1982. Volume 13. pp. 61–91.
4. Marxsen Christian. Territorial Integrity in International Law – Its Concept and Implications for Crimes. *ZaöRV*. No. 75. 2015. p. 7–26.
5. Задорожній О.В. Анексія Криму – міжнародний злочин: монографія; Укр. Асоц. Міжнар. Права, Ін-т міжнар. Відносин Київ. Нац. Ун-ту імені Тараса Шевченка, Каф. Міжнар. Права. Київ: К.І.С., 2015. 576 с.
6. Українська Революція гідності, агресія РФ і міжнародне право. КІІВ: К.І.С., 2014. 1016 с.
7. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
8. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням виконуючого обов'язки Президента України, Голови Верховної Ради України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Верховної Ради Автономної Республіки Крим «Про Декларацію про незалежність Автономної Республіки Крим і міста Севастополя». *Офіційний вісник України*. 2014. № 27. С. 776.
9. Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради Автономної Республіки Крим: Постанова Верховної Ради України від 15 березня 2014 р. № 891-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 14. С. 324.
10. Venice Commission, Code of Good Practice on Referendums, CDLAD(2007)008rev. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2007\)008rev-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2007)008rev-e)
11. Council of Europe. European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, as amended by Protocols Nos. 11 and 14 / Council of Europe. 1950. URL: <http://www.refworld.org/docid/3ae6b3b04.html>.
12. Міжнародний пакт про громадські і політичні права / Законодавство України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043
13. Венецианская комиссия не признает легитимность крымского «референдума». URL: <http://news.mail.ru/inworld/ukraine/global/112/politics/17487869/?frommail=1>
14. Результаты референдума / ЦИК ЛНР. URL: <https://tsiklnr.su/>